

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF EMERGENCY CLASSIFICATION

Стаття присвячена психологічним аспектам класифікації надзвичайних ситуацій в Україні та поглибленому аналізу їх різновидів, зокрема техногенного, природного, соціального та воєнного характеру. Висвітлено перелік учених, які досліджували дані про особливі психічні стани та реакції, що спостерігаються в ризиконебезпечних і надзвичайних ситуаціях, екстремальні професії, а також особливості психологічної допомоги в екстремальних умовах. У роботі визначено надзвичайні ситуації як події, що порушують звичні умови життя та діяльності людей, призводять до значних матеріальних втрат, шкоди здоров'ю та навколишньому середовищу, до порушення ментального благополуччя населення. Особливу увагу приділено впливу на психіку людини техногенних надзвичайних ситуацій, спричинених аваріями, катастрофами, пожежами, вибухами, а також випадкам, пов'язаним із викидом різноманітних небезпечних речовин. Природні надзвичайні ситуації та їхній вплив на психічне здоров'я людини розглядаються в ракурсі різноманітних природних явищ, що не тільки становлять небезпеку для людського організму, а і впливають на біосферу Землі. Надзвичайні ситуації соціального та воєнного характеру включають різноманітні протиправні дії, терористичні акти, застосування зброї й інші прояви людської поведінки, які безпосередньо або опосередковано впливають на функціонування людської психіки. Дослідження показує необхідність психологу сучасності розуміти психотравматичний вплив надзвичайних ситуацій, способи надання психологічної допомоги та підтримки в таких ситуаціях. У статті аналізуються приклади кожного виду надзвичайних (екстремальних) ситуацій, де визначаються можливі чинники таких ситуацій, результати впливу цих чинників і можливий вплив на життя та здоров'я (зокрема, ментальне) населення. Робота є цінним ресурсом для спеціалістів з екстремальної психології та безпеки, адже розкриває сутність надзвичайних ситуацій, їхній вплив на суспільство. Дослідження також показує важливість вивчення сучасним психологам такої дисципліни, як екстремальна психологія.

Ключові слова: психотравматичний вплив, надзвичайні ситуації, техногенні катастрофи, природні катаклізми, небезпечні соціальні події, екстремальна психологія.

The article is devoted to the psychological aspects of the classification of emergencies in Ukraine and an in-depth analysis of their types, including man-made, natural, social and military. The list of scientists who have studied data on special mental states and reactions observed in risky and emergency situations, extreme professions, as well as the peculiarities of psychological assistance in extreme conditions is highlighted. The paper defines emergencies as events that disrupt the usual conditions of life and activities of people, lead to significant material losses, damage to health and the environment, and most importantly, to the mental well-being of the population. Particular attention is paid to the impact on the human psyche of man-made emergencies caused by accidents, disasters, fires, explosions, and cases involving the release of various hazardous substances. Natural emergencies and their impact on human mental health are considered in the context of various natural phenomena that pose a danger not only to the human body but also affect the Earth's biosphere. Social and military emergencies include various illegal actions, terrorist acts, use of weapons and other manifestations of human behavior that directly or indirectly affect the functioning of the human psyche. The study shows the need for a modern psychologist to understand the psycho-traumatic impact of emergencies, ways to provide psychological assistance and support in such situations. The article analyzes examples of each type of emergency (extreme) situation, identifying possible factors of such situations, the results of the impact of these factors and the possible impact on the life and health (including mental health) of the population. The work is a valuable resource for experts in extreme psychology and security, as it reveals the essence of emergencies and their impact on society. The study also shows the importance of studying such a discipline as Extreme Psychology for modern psychologists.

Key words: psychotraumatic impact, emergencies, man-made disasters, natural disasters, dangerous social events, extreme psychology.

УДК 159.9.07-022.326.5
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.67.49>

Ташматов В.А.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Герашенко О.С.

к.ю.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Костів Л.А.

здобувач вищої освіти факультету
психології, політології та соціології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Почнемо взагалі з того, що в розумінні сучасності є надзвичайними ситуаціями (далі – НС). Це ситуації, пов'язані з порушенням нормальних, звичних умов життя та діяльності людей на окремій ділянці чи об'єкті на ній, на водній ділянці, спричинені аваріями, катастрофами, стихійними природними лихами чи іншими небезпечними подіями, як-от епідемії, епізоотії, епіфітотії, пожежа, що може призвести до великої кількості постраждалих, померлих або просто загрожувати життю та здоров'ю, значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання людей на території чи ділянці, проведення там господарської діяльності [3]. Це визначення чітко показує, що

будь-яка надзвичайна ситуація передбачає негативний вплив на соціальний стан і соціальні відносини людини, які безпосередньо або опосередковано впливають на психічне благополуччя.

Сучасні науковці, як-от Ю.О. Олександровський, Г.О. Балл, М.Д. Левітов, Ю.М. Швалб, досліджували дані про особливі психічні стани та реакції, що спостерігаються в ризиконебезпечних і надзвичайних ситуаціях. С.П. Бочарова, М.С. Корольчук, І.О. Котенев, В.С. Медведєв, О.М. Столяренко, О.В. Тімченко досліджували фахівців екстремальних професій. О.Ф. Бондаренко, В.П. Москалець, Н.В. Чепелева, С.І. Яковенко, Т.С. Яценко у своїх працях

висвітлювали актуальний підхід до надання психологічної допомоги в екстремальних умовах. У результаті вивчення їхніх досліджень ми можемо дійти висновку про необхідність обізнаності сучасного психолога, не залежно від безпосередньої практичної діяльності, у видах надзвичайних ситуацій, знання їхніх вражаючих чинниках, їхніх рівнів і психотравмувальної дії на ментальне благополуччя людини.

Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення НС, визначають такі види надзвичайних ситуацій:

- техногенного характеру;
- природного характеру;
- соціального характеру;
- воєнного характеру [2].

Тепер детально розберемо кожен вид надзвичайних ситуацій і розглянемо їхні особливості.

Почнемо з надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Надзвичайна ситуація техногенного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті внаслідок транспортної аварії (катастрофи), пожежі, вибуху, аварії з викиданням (загрозою викидання) небезпечних хімічних, радіоактивних і біологічно небезпечних речовин, раптового руйнування споруд; аварії в електроенергетичних системах, системах життєзабезпечення, системах телекомунікацій, на очисних спорудах, у системах нафтогазового промислового комплексу, гідродинамічних аварій тощо [3].

Аварія – це раптово виникла техногенна подія або несправність обладнання, механізмів чи інженерних систем, що призводить до пошкоджень, зупинки роботи чи порушення нормального функціонування промислового об'єкта. Аварія становить загрозу життю та здоров'ю людей (зокрема, ментальному), а також завдає матеріальних збитків. Прикладом можуть бути поломка або руйнування різноманітних технологічних механізмів, транспортних засобів, витік промислового газу, руйнування греблі тощо.

Катастрофа – це масштабна подія, що спричиняє значні руйнування, загибель людей і великі матеріальні втрати. На відміну від аварії, катастрофа має більш серйозні наслідки, охоплює велику територію та потребує негайних великих сил і заходів для локалізації та ліквідації. Прикладами є аварія на Чорнобильській атомній станції, масштабні пожежі на об'єктах зберігання паливно-мастильних матеріалів, вибух метану в шахтах.

Пожежа – це суто неконтрольоване горіння, яке поширюється у просторі, завдає шкоди життю і здоров'ю людей, матеріальних збитків і негативно впливає на довкілля. Вона є наслідком займання легкозаймистих матеріалів,

супроводжується виділенням тепла, диму, полум'я, також може супроводжуватися вибухами.

Психолог сучасності повинен розуміти, що будь-яка техногенна надзвичайна ситуація може супроводжуватися вибухами, які відбуваються у процесі раптового вивільнення великої кількості енергії, унаслідок аварії або несправності на промислових чи інфраструктурних об'єктах. Такі вибухи становлять велику небезпеку, адже вони можуть супроводжуватися ударною хвилею, виділенням великої кількості тепла, руйнуванням об'єктів, пожежами та викидом небезпечних речовин.

Прикладами таких вибухів є:

- вибухи на підприємствах, що працюють із вибухонебезпечними речовинами (нафтопереробні та нафтозберезувальні об'єкти, хімічні підприємства тощо);
- вибухи природного газу в житлових будинках через його витоки або порушення правил експлуатації;
- вибухи під час транспортування вибухонебезпечних речовин (на залізничному, автомобільному транспорті);
- вибухи на газових або нафтових трубопроводах.

Аварії з викидом (або загрозою викиду) різноманітних небезпечних речовин. Такі аварії характеризуються вивільненням хімічних, радіоактивних чи біологічно небезпечних шкідливих речовин у навколишнє середовище. Вони становлять загрозу життю та здоров'ю людей, довкіллю й інфраструктурі через отруєння, зараження або можливе радіоактивне забруднення.

Аварії в електроенергетичних системах і системах життєзабезпечення. Такі аварії порушують процес нормального функціонування різноманітних об'єктів, що забезпечують повноцінне існування соціуму сучасності. Такий прояв екстремальної ситуації може призвести до порушення в роботі електромереж, телекомунікації, зв'язку, водопостачання, тепlopостачання, каналізації, постачання газу. Означені негативні чинники нормальної життєдіяльності безпосередньо впливають на психічне благополуччя, можуть призвести до появи фрустрації, зміни в поведінці та депресивних проявів.

Гідродинамічні аварії у вигляді раптового руйнування різних гідротехнічних споруд, як-от греблі, дамби, водосховища, наслідком яких може бути затоплення територій і руйнування інфраструктури. Такі НС призводять до появи в людей паніки, проявів агресії до органів державної влади тощо.

Наступним видом є надзвичайні ситуації природного характеру. Надзвичайна ситуація природного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окре-

мій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, пов'язане з небезпечним геофізичним, геологічним, метеорологічним або гідрологічним явищем, деградацією ґрунтів чи надр, пожежею у природних екологічних системах, зміною стану повітряного басейну, інфекційною захворюваністю й отруєнням людей, інфекційним захворюванням свійських тварин, масовою загибеллю диких тварин, ураженням сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками тощо [1].

Хоча людина і є частиною природного середовища, ми не розглядаємо в цьому виді НС антропогенний складник та його похідну у вигляді ноосфери. Надзвичайні ситуації природного характеру безпосередньо пов'язані з усіма елементами навколишнього середовища та їх травмальною дією, психотравмальною такою. Це руйнівний вплив на нормальне існування атмосфери, гідросфери, літосфери та біосфери. Конкретних прикладів такого впливу ми можемо навести дуже багато, але згадаємо тільки деякі з них.

Атмосфера. Сильні вітри (смерчі, торнадо), сильні зливи, сильний туман, пилові бурі, хуртовини, сильна жара або сильний мороз, велика кількість снігу.

Пожежа у природних екологічних системах – це неконтрольоване загоряння, яке виникає в лісах, степах, болотах (торф'яники) чи на інших природних територіях. Такі пожежі можуть знищувати рослинність, руйнувати середовище проживання диких тварин, а також спричиняти викиди шкідливих речовин у повітря й інший матеріальний збиток.

Зміна стану повітряного басейну – це зміни у складі та якості повітря, що можуть виникати через забруднення, як-от викиди газів і твердих частинок від промисловості, транспорту, сільського господарства або лісових пожеж. Це вкрай важлива й обговорювана проблема сучасного світу, яка призводить до погіршення якості повітря, що може негативно впливати на здоров'я людей, існування тварин і рослин.

Гідросфера. Повені, підтоплення, ранній льодостав, припай, сильне хвилювання на прісноводних водоймах або на морі, критичне пониження рівня води.

Літосфера. Селі, землетруси, зсуви ґрунту, карстові провалля тощо.

Деградація ґрунтів і надр – це процеси, які призводять до зниження якості та родючості ґрунтів, а також виснаження або забруднення надр (тобто підземних природних ресурсів, як-от мінерали, корисні копалини, водоносні шари).

Вони спричинені різними чинниками, серед яких:

1. Ерозія ґрунтів – вимивання або видування верхнього шару ґрунту, що знижує його родючість.

2. Забруднення – накопичення шкідливих хімічних речовин у ґрунтах або надрах, як-от пестициди, важкі метали, нафта.

3. Засолення – накопичення солей у ґрунті, що робить його непридатним для вирощування рослин.

4. Дефляція – вивітрювання дрібних часток ґрунту, що також призводить до зниження родючості.

5. Виснаження корисних копалин – надмірне видобування ресурсів із надр, що може привести до виснаження природних запасів або забруднення ґрунтових вод.

Біосфера. Різноманітні інфекційні захворювання людей (епідемії), тварин (епізоотії), рослин (епіфітотії).

Епідемії – це спалахи захворювань або отруєнь серед населення, спричинені різними чинниками, зокрема зараженою водою, їжею, забрудненим повітрям або контактами з інфікованими тваринами. Епізоотії – хвороби, що вражають тварин, які утримуються в домашніх або сільськогосподарських умовах. Такі захворювання можуть передаватися іншим тваринам і навіть людям, спричиняти значні економічні збитки.

Масова загибель диких тварин – велика втрата популяції диких тварин, яка може бути спричинена змінами в екосистемах, забрудненням, браконьєрством, пожежами чи іншими чинниками. Це призводить до порушення екологічної рівноваги та втрати біорозмаїття.

Ураження сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками – це захворювання рослин, спричинені вірусами, грибками або шкідливими комахами, які знижують урожайність і якість продукції. Це впливає на сільське господарство і може призводити до нестачі харчових ресурсів [3].

Надзвичайна ситуація соціального характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, спричинене протиправними діями терористичного й антиконституційного спрямування, або пов'язане зі зникненням (викраденням) зброї та небезпечних речовин, нещасними випадками з людьми тощо [2].

У результаті розгляду всіх видів надзвичайних ситуацій можна впевнено сказати, що природні та техногенні НС завжди впливають на нормальне існування окремої людини та соціуму взагалі, є елементами надзвичайної ситуації соціального характеру. Але ми говоримо про ті екстремальні події, які є наслідком антропогенної руйнівної поведінки. Таких прикладів також дуже багато, на частині з них ми зробимо акцент.

Протиправні дії терористичного спрямування – це загроза життю, здоров'ю або майну людей, яка виникає через організовані акти насильства, спрямовані на залякування чи

завдання шкоди (вибухи, захоплення заручників, напади на об'єкти інфраструктури). Такі дії можуть мати політичну або ідеологічну мотивацію.

Антиконституційні дії – спроби насильницького захоплення влади, організація повстань або інших дій, спрямованих на порушення конституційного ладу. Вони можуть призводити до масових заворушень, завдавати шкоди мирному населенню, об'єктам державної інфраструктури та нормальному функціонуванню держави.

Зникнення або викрадення зброї – це ситуація, коли зброя або вибухові речовини потрапляють у руки злочинців або маргінальних осіб. Це створює ризик для безпеки, оскільки зброя може бути використана для злочинних дій чи терористичних атак.

Зникнення або викрадення небезпечних речовин – у разі, коли небезпечні хімічні речовини, радіоактивні матеріали чи інші токсичні засоби потрапляють у неконтрольовані руки. Це може спричинити загрозу життю і здоров'ю населення, зокрема й у разі витоків, забруднення чи навмисного використання для завдання шкоди [3].

Нещасні випадки з людьми – різноманітні ситуації, пов'язані з нещасними випадками, що призводять до загибелі або серйозних травм людей. Нещасні випадки з людьми можна поділити на два блоки. Один блок стосується виробничої діяльності (травмування на виробництві, яке пов'язане з порушенням технологічного процесу або з порушенням техніки безпеки самого працівника) та побуту. У побуті людина може загинути чи травмуватися під час проведення домашніх ремонтних робіт, відпочинку на природі, керуванням автотранспортом, відвідування атракціонів тощо.

Окремо в цьому виді надзвичайних ситуацій стоять злочинні прояви. Це можуть бути вбивства, розбійні напади, хуліганські прояви, крадіжки, завдання тілесних ушкоджень, зґвалтування й інші кримінально карані діяння.

Четвертим видом надзвичайних ситуацій є надзвичайні ситуації воєнного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, спричинене застосуванням звичайної зброї або зброї масового ураження, під час якого виникають вторинні чинники ураження населення, що їх визначають в окремих нормативних документах [2]. Тут ми надамо декілька характерних прикладів такого виду НС.

Застосування звичайної зброї – використання будь-якої воєнної техніки, стрілецької зброї, артилерійських систем, вибухівки й інших видів зброї, що спричиняє фізичне враження інфраструктури, будівель, комунікацій і людей. Це призводить до безпосередніх втрат серед

цивільного населення, руйнувань житлових та інфраструктурних об'єктів, погіршує умови життя на території, де відбуваються воєнні дії [3].

Застосування зброї масового ураження – використання різної за способом хімічної, біологічної, ядерної або радіологічної зброї, яка спричиняє масове ураження людей, тварин, рослин і забруднення навколишнього середовища. Така зброя може викликати масштабні негативні наслідки для здоров'я людей і тварин, забруднення води, ґрунту та повітря, а також призвести до тривалої небезпеки в уражених районах.

Застосування хімічної зброї – застосування хімічних речовин для отруєння повітря, води або їжі, що може призводити до гострих отруєнь, загибелі людей і тварин, а також тривалих екологічних наслідків. Хімічна зброя є надзвичайно небезпечною через важкість контролю за її поширенням і серйозні наслідки для здоров'я.

Застосування біологічної зброї – використання спектра патогенних мікроорганізмів або токсинів для зараження людей, тварин або сільськогосподарських рослин. Це може призводити до спалахів небезпечних захворювань, пандемій, епізоотій, епіфітотій, що значно ускладнює надання медичної допомоги та створює загрозу для населення великих територій.

Застосування ядерної зброї – напад, за якого застосовуються ядерна зброя або радіоактивні речовини, що спричиняють миттєве руйнування інфраструктури, радіаційне забруднення місцевості та серйозні наслідки для здоров'я через радіоактивне опромінення. Наслідки такого застосування можуть зберігатися протягом десятиліть, створювати тривалу загрозу для життя на вражених територіях [3].

Вторинні чинники враження населення – це небезпечні наслідки від дії зброї (зокрема, ЗМУ), що виникають опосередковано. Це можуть бути пожежі, вибухи газопроводів, викиди токсичних речовин із пошкоджених хімічних об'єктів, порушення водопостачання, відключення електроенергії. Ці чинники посилюють загрозу для людей, ускладнюють евакуацію та роботу служб порятунку [2].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовтня 2012 р. № 5403–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № № 34–35. Ст. 458.
2. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями : постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368. *Офіційний вісник України*. 2004. № 12. Ст. 728.
3. Національний класифікатор України «Класифікатор надзвичайних ситуацій» ДК 019:2010. Затверджено наказом Держспоживстандарту України від 11 жовтня 2010 р. № 457. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text>.